

УДК 373.3:37.015.3

Умарова Рита Нурдиновна*педагогика илимдеринин кандидаты, доцент Ош МПУ***Умарова Рита Нурдиновна***кандидат педагогических наук, доцент Ошского МПУ***Umarova Rita Nurdinovna***candidate of pedagogic sciences, associate professor of Osh MPU***БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНДА АДЕПТҮҮ ЖҮРҮШ-ТУРУШТУ
КАЛЫПТАНДЫРУУДА ОЮН ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН РОЛУ****РОЛЬ ИГРОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ФОРМИРОВАНИИ НРАВСТВЕННОГО
ПОВЕДЕНИЯ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ****THE ROLE OF PLAY ACTIVITIES IN THE FORMATION
OF MORAL BEHAVIOR IN YOUNGER SCHOOLCHILDREN**

Аннотация. Бүгүнкү күндө билим берүү системасында баланын инсандык өнүгүүсүнө өзгөчө көңүл бурулууда. Мектепке жаңы келген окуучулар коомдук жашоонун, жүрүм-турумдун жаңы чөйрөсүнө аралашат. Алардын адеп-ахлактык сапаттарын калыптандыруу мугалимдин, ата-эненин жана коомдун жалпы милдети болуп саналат. Мугалим бул багытта ар түрдүү усулдарды колдонушу мүмкүн, бирок алардын ичинен оюн баланын ички дүйнөсүнө эң жакын жана натыйжалуу курал болуп саналат. Бул макалада башталгыч класстын окуучуларында адептүү жүрүш-турушту калыптандыруунун мааниси жана бул процессте оюн ишмердүүлүгүнүн ролу, оюндун тарбиялык мүмкүнчүлүктөрү жана практикалык колдонуу жолдору көрсөтүлдү.

Негизги сөздөр: Башталгыч класс окуучулары, адептүү жүрүш-туруш, оюн ишмердүүлүгү, тарбиялоо.

Аннотация. Сегодня в системе образования особое внимание уделяется развитию личности ребенка. Учащиеся, впервые поступающие в школу, вовлекаются в новую сферу общественной жизни, поведения. Формирование их моральных качеств является общей обязанностью учителя, родителей и общества. Учитель может использовать различные методы в этом направлении, но из них игра является наиболее близким и эффективным инструментом для внутреннего мира ребенка. В данной статье показано значение формирования нравственного поведения у младших школьников и роль игровой деятельности в этом процессе, воспитательные возможности игры и способы ее практического применения.

Ключевые слова: ученики начальной школы, нравственное поведение, игровая деятельность, воспитание.

Abstract. Today, the education system pays special attention to the development of the child's personality. Students entering school for the first time are involved in a new sphere of social life and behavior. The formation of their moral qualities is a common responsibility of teachers, parents and society. The teacher can use various methods in this direction, but of these, the game is the closest and most effective tool for the inner world of the child. This article shows the importance of the formation of moral behavior in younger schoolchildren and the role of play in this process, the educational possibilities of the game and the ways of its practical application.

Keywords: elementary school students, moral behavior, play activities, education.

Бүгүнкү күндө билим берүү системасында баланын инсандык өнүгүүсүнө өзгөчө көңүл бурулууда. Мектепке жаңы келген окуучулар коомдук жашоонун, жүрүм-турумдун жаңы чөйрөсүнө аралашат. Алардын адеп-ахлактык сапаттарын калыптандыруу мугалимдин, ата-эненин жана коомдун жалпы милдети болуп саналат.

Кыргыз Республикасында инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсүн жана дене тарбиясын камсыз кылуу концепциясынын 1-бөлүмүндө “Окуучу жаштарды руханий-адеп-ахлактык өнүктүрүү” каралган. Окуучу жаштарды руханий-адептик жактан өнүктүрүүнүн жана тарбиялоонун максаты жана милдеттери улуттук тарбия идеалынын контекстинде социалдаштыруунун негизги субъектери болгон, үй-бүлө, мектеп, салттуу диний жана коомдук уюмдардын милдети катары таризделет жана ишке ашырылат [5].

Адеп - бул адамдын коомдо өзүн туура алып жүрүүсүн, башкаларга урмат менен мамиле кылуусун, жакшы менен жаманды айырмалоо жөндөмүн аныктаган моралдык категория. Адептүү жүрүм-турумду бала кичинекейинен үй-бүлөдө, андан соң мектепте өздөштүрөт. Адептик тарбия - бул окуучулардын адамдык сапаттарын, коомдук жүрүм-турум нормаларын, жамааттык мамиле маданиятын калыптандырууга багытталган татаал процесс.

Адеп тарбиясы жөнүндө классик улуу педагогдор өз ойлорун айтып келишкен. “Кышында үшүп келип терезеге конгон чымчыкты, бала кармап, аны жылытып, жем берип анан коё берген бала келечекте адептүү, гумандуу бала болот деп ишенсе болот” - деп В.А.Сухомлинский белгилеген [4].

Г.Н. Волковдун «Эс тутумсуз тарых болбойт, тарыхсыз салт болбойт, салтсыз маданият болбойт, маданиятсыз тарбия болбойт, тарбиясыз инсан болбойт, инсансыз улут болбойт» деген методологиялык көрсөтмөсү бүгүнкү кыргыз коомунун практикасы үчүн өтө маанилүү [3].

И. Г. Песталоцци көбүнчө карапайым үй-бүлөлөрдүн таалим-тарбия тажрыйбаларында калыптанган балдардын адеп-ахлак маданиятын, эмгекке жөндөмдүүлүгүн, акыл-эсин өстүрүүгө багытталган элементардык эреже-жоболорду өзүнүн баарына белгилүү болгон башталгыч билим берүү

теориясын иштеп чыгууда устаттык менен пайдаланган [6].

А. Алимбеков “Адамдын адептүү, ыймандуулугу – бул жашоодо тикендүү талаада бутту кандай сактап басса, жашоодо жаман жорук жасап коюудан ошондой этият жана аяр болуусунан өзүн эл арасында да эч ким көрбөгөн жерде да, өзүнүн жорук-жосунун бирдей тутуусунан, туура ойлоо, ойлогонундай сүйлөө, сүйлөгөнүңдөй жашоосунан көрүнөт” - дейт [1, 11].

Ибн Сина адамдардын адеп-ахлагы, жүрүм-туруму жаатындагы тарбиясы тууралуу да ой пикирлерин айтып, аларды үйрөтүүгө бир топ аракет жасаган. Анын пикирине жараша адеп жана ахлактын негиздерине төмөндөгү сапаттар кирет: ыйман, айкөлдүк, аруулук, акылмандык, адилеттүүлүк, жоомарттык, каниет, чыдамкайлык, жумшактык, ийкемдүүлүк, чынчылдык, уят сезими, сыр сактай билүү, берген сөзүн аткаруу, момдук... [2, 96].

Башталгыч класстагы окуучулардын адеп-ахлактык тарбиясынын негизги максаты аларда жакшы жорук, ыймандуулук, сылыктык, боорукердик, чынчылдык, жоопкерчилик, эмгекчилдик сыяктуу сапаттарды калыптандыруу. Мугалим бул багытта ар түрдүү усулдарды колдонушу мүмкүн: сүйлөшүү, үлгү көрсөтүү, түшүндүрүү, тарбиялык иш-чаралар, оюн ж.б. Бирок алардын ичинен оюн баланын ички дүйнөсүнө эң жакын жана натыйжалуу курал болуп саналат.

Башталгыч мектеп жашы – бул баланын инсандык өзгөчөлүктөрү калыптанган, коомдук жүрүм-турум нормаларын өздөштүрө баштаган өтө маанилүү мезгил. Дал ушул учурда балага адептик тарбия берүүдө эң тасирдүү жана натыйжалуу каражаттардын бири - оюн ишмердүүлүгү. Оюн аркылуу бала жашоону, мамилени, өзүн жана башкаларды түшүнөт, ошондой эле коомдук нормаларды, адеп эрежелерин практикалык түрдө үйрөнөт. Оюн - бул баланын жашоосунун табигый формасы, дүйнөнү аңдоонун, мамиле куруунун жана социалдык көндүмдөрдү үйрөнүүнүн башкы жолу. Оюн аркылуу бала жүрүм-турум нормаларын, сылыктык, боорукердик, жоопкерчилик сыяктуу адептик сапаттарды өздөштүрөт. Ошондуктан оюн ишмердүүлүгү башталгыч класстардын пе-

дагогикалык процесстеринде адептик тарбиянын ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Оюн - башталгыч класстагы балдардын негизги ишмердүүлүгү. Ал аркылуу бала дүйнөнү таанып, баалуулуктарды, жүрүм-турум эрежелерин, башка адамдар менен мамиле куруу маданиятын үйрөнөт. Оюн бул жөн гана көңүл ачуунун каражаты эмес, баланын акыл-эсин, эмоциясын, социалдык көндүмдөрүн жана адептик түшүнүгүн өнүктүрүүчү тарбиялык курал. Оюн ишмердүүлүгү бул баланын психикалык жана моралдык өнүгүүсүн камсыз кылган негизги форма. Оюн процессинде бала:

1. социалдык мамилелерди таанып-билет;
2. эрежелерге баш ийүүгө үйрөнөт;
3. өзүнүн сезимин жана жүрүм-турумун көзөмөлдөйт;
4. адептик баалуулуктарды тажрыйбада өздөштүрөт.

Оюн ишмердүүлүгү баланын көңүлүн, сезимин жана жүрүм-турумун гармониялуу айкалыштырат. Ал баланын «жакшы» менен «жаманды» айырмалоо жөндөмүн өнүктүрүп, туура чечим кабыл алууга шарт түзөт.

Оюндун түрлөрү жана алардын тарбиялык мааниси:

- **Ролдук оюндар** («Дүкөндө», «Кокто», «Мектепте» ж.б.) — социалдык ролдорду өздөштүрүүгө жардам берет.
- **Кыймылдуу оюндар** («Жакшы сөз айт», «Ким тез сылыктык көрсөтөт?») - тартипке, ыкчамдыкка, сый-урматка тарбиялайт.
- **Интерактивдүү оюндар** (топтук викториналар, оюн-плакаттары ж.б.) — балдардын ой жүгүртүүсүн, биргелешип иштөөсүн өнүктүрөт.

Оюн методунун өзгөчөлүктөрү:

1. **Ишмердүүлүккө түрткү берет.** Бала оюн аркылуу өзүн көрсөтүүгө, жаңы сапаттарды өздөштүрүүгө умтулат.
2. **Адептик түшүнүктөрдү тажрыйба аркылуу бекемдейт.** Мисалы, «сылык сүйлөө», «жардам берүү» өңдүү жүрүм-турум нормалары оюн кырдаалында өзүнөн-өзү ишке ашат.
3. **Эмоционалдык таасир көрсөтөт.** Баланын көңүлү менен сезимин тарбиялоо - адептик тарбиянын негизги бөлүгү. Оюн позитивдүү сезимдерди жаратып, жакшы адат-

тардын бекемделишине өбөлгө түзөт.

4. **Коллективдик мамиле түзөт.** Топтук оюндарда балдар өз ара түшүнүшүүнү, жардам берүүнү, тартипти сактоону үйрөнүшөт.

5. **Кызыгуу жаратат** – бала эрежелерди мажбурлоосуз, өз ыктыяры менен аткарат

Башталгыч мектеп жашындагы окуучулар үчүн тарбиялык иштер сөз, насаат, эскертүү аркылуу гана эмес, **практикалык аракеттер жана оюн ишмердүүлүгү аркылуу** натыйжалуу жүрөт. Бала көргөндү, сезгенди жана жасаган иш-аракетти терең кабылдайт. Ошондуктан мугалим ар бир сабакта жана тарбиялык иш-чарада адептик сапаттарды калыптандыруунун практикалык формаларын — оюн, инсценировка, ролдук тапшырма, талкуу, чогуу иш-аракет ж.б. колдонушу абзел.

Төмөндө башталгыч класстын окуучуларында адептүүлүк сапаттарды калыптандырууда колдонулган **айрым практикалык иш-чаралардын жана оюн методдорунун мисалдары көрсөтүлдү.**

“Жакшы сөз — жан азыгы” (Сылыктыкты калыптандыруу)

Максаты: окуучуларды сылык сүйлөөгө, жакшы сөз айтууга жана позитивдүү мамиле түзүүгө үйрөтүү.
Куралдар: жүрөк формасындагы кагаз, калем.
Жүрүшү:

1. Мугалим ар бир окуучуга бир «жүрөк» кагаз берет.

2. Ар бир бала ошол жүрөккө класстагы бир окуучуга жакшы сөз, мактоо же ыраазычылык жазат (мисалы: “Сен дайыма жардам бересиң”, “Сен сылыксың”).

3. Жазган «жакшы сөздөрдү» окуучулар өздөрү окуп беришет

Жыйынтык: окуучулар бири-бирине жылуу мамиле жасоону, сылыктыкты жана боорукердикти үйрөнүшөт.

“Жардам колу” (Боорукердик жана жоопкерчилик)

Максаты: башкаларга жардам берүү сезимин ойготуу.

Куралдар: чоң ватман, колдун изин түшүрүү үчүн түстүү кагаздар.

Жүрүшү:

1. Ар бир окуучу өзүнүн алаканын сүрөтүн кагазга түшүрүп кесет.

2. Ар бир алакандын ичине «мен жардам бердим...» деп жазат (мисалы: «апама та-

мак жасоого жардам бердим»).

3. Бардыгы ватманга чапшашат — бул «Жардам дубалы» болот.

Жыйынтык: окуучулар өз аракетине сыймыктанат, жардам берүү — жакшы сапат экенин аңдашат.

Ролдук оюн: “Мектепте сылык бала кандай болот?”

Максаты: коомдук жүрүм-турум эрежелерин үйрөтүү.

Жүрүшү:

1. Мугалим окуучуларды топко бөлүп, ар бир топко кырдаал берет:

- мектепке кечигүү;
- мугалимге кайрылуу;
- классташына жардам берүү;
- мугалимдин эскертүүсүнө жооп берүү.

2. Балдар ошол кырдаалды сахна-лаштырып көрсөтөт.

3. Калган окуучулар «адептүү» же «адепсиз» жүрүм-турумду талкуулайт.

Жыйынтык: окуучулар реалдуу турмушта кандай жүрүм-турум туура экенин өз тажрыйбасында үйрөнүшөт.

“Сылык сүйлөбүз” (Сүйлөө маданиятын өнүктүрүү)

Максаты: оозеки сүйлөө маданиятын жана адептик баалуулуктарды бекемдөө.

Жүрүшү:

1. Мугалим адептүү сүйлөөнүн мисалдарын жазат:

- «Рахмат», «Кечирип коюңуз», «Сураңыз».

2. Ар бир окуучу бул сөздөрдү колдонуп, кыскача сүйлөм түзөт.

3. «Ким көбүрөөк сылык сүйлөмдөрдү айтат?» деген оюн форматында өткөрүлөт.

Жыйынтык: окуучулар сылык сөздөрдү күнүмдүк турмушта колдонууну үйрөнүшөт.

“Тартип дүйнөсү” (Жоопкерчилик жана тартип)

Максаты: коомдук тартипти сактоого тарбиялоо.

Куралдар: карточкалардагы кырдаалдар.

Мисал кырдаалдар:

- «Китепканада балдар катуу сүйлөп жатат»
- «Кимдир бирөө таш ыргытты»
- «Класста досу кулап калды»

Окуучулар бул кырдаалда эмне кылуу туура экенин талкуулайт.

Жыйынтык: ар бир бала өз жоругу үчүн жоопкерчилик алууну, коомдук тартипти сактоону түшүнөт.

“Ыймандуу баланын күндөлүгү” (Өзүн өзү баалоо)

Максаты: баланын өзүнүн адептик жүрүм-турумуна баа берүүсүн өнүктүрүү.

Жүрүшү:

1. Ар бир балага күндөлүк баракча берилет.

2. Ар күнү кечинде бала “Бүгүн мен кандай жакшы иш жасадым?” деген суроого жооп жазат.

3. Жума аягында мугалим менен чогуу талкуулайт.

Жыйынтык: бала өзүнүн жакшы жана начар жоруктарын талдап үйрөнөт, өзүн тарбиялоонун маанисин түшүнөт.

“Жакшы жоруктардын дарагы” (Коллективдик иш)

Максаты: жакшы иштерди көбөйтүүгө шыктантуу.

Куралдар: дарактын сүрөтү, түстүү жалбырактар.

Жүрүшү:

1. Ар бир бала жакшы иш жасаганда бир «жалбырак» жазып, даракка илип коёт.

2. Жума сайын дарак көбөйөт — класстын “жакшы иштер дарагы” өсөт.

Жыйынтык: жакшы иштер системалуу жүргүзүлөт, класста оң маанай түзүлөт.

“Көңүлдүн күзгүсү” (Кыймылдуу рефлексиялык оюн)

Максаты: боорукердик, түшүнүү жана кечиричтүүлүк сезимин ойготуу.

Жүрүшү:

1. Мугалим “Эгер сен досунду капа кылсаң, эмне кылар элең?” деген сыяктуу суроолорду берет.

2. Окуучулар «кечирим сурайм», «жардам берем» ж.б. жооптор менен кыймыл аркылуу көрсөтөт.

Жыйынтык: окуучулар өз жүрүм-турумун анализдөөнү жана сезимин башкарууну үйрөнөт.

Мугалим оюн ишмердүүлүгүн уюштурууда төмөнкүлөргө көңүл буруусу зарыл:

- Оюн мазмуну тарбиялык максатка ылайык болушу керек;
- Ар бир окуучу активдүү катышууга мүмкүнчүлүк алышы керек;
- Оюн соңунда талкуу жүргүзүлүп, жыйынтык чыгарылууга тийиш;

- Мугалим өзү да үлгү көрсөтүүчү позицияда болушу зарыл. Ошондой эле мугалимдин адептик жүрүм-туруму, сылык сүйлөөсү жана балдар менен болгон мамилеси эң чоң тарбиялык күчкө ээ.

Оюн ишмердүүлүгүн системалуу колдонуу төмөнкү жыйынтыктарды берет:

- окуучулар адептик түшүнүктөрдү практикалык түрдө өздөштүрүшөт;
- класста позитивдүү, боорукер атмосфера түзүлөт;
- балдардын сүйлөө маданияты, өзүн алып жүрүү көндүмдөрү өнүгөт;
- тартип бузуулар азаят, жоопкерчилик жогорулайт.

Башталгыч класстын окуучуларында адептүү жүрүш-турушту калыптандыруу - бул узак мөөнөттүү жана үзгүлтүксүз про-

цесс. Адептик тарбиянын ийгилиги баланын жүрүм-турум маданияты, адамдык сапаттары, коомдо өз ордун таба билүүсү менен өлчөнөт. Бул процесс бала жашоонун бардык кырдаалдарында өзүн туура алып жүрүүгө, адамдык сапаттарын өнүктүрүүгө шарт түзөт. Оюн ишмердүүлүгү бул процессти табигый, кызыктуу жана натыйжалуу кылат. Ал баланын курагына ылайык, кызыктуу, жандуу, эмоциялуу чөйрө түзүп, адептик түшүнүктөрдү тереңдетет. Оюн баланын ички дүйнөсүнө түздөн-түз таасир этүүчү каражат болуп, моралдык баалуулуктарды өздөштүрүүгө шарт түзөт. Ошондуктан ар бир башталгыч класстын мугалими оюн ыкмасын сабактарда жана тарбиялык иштерде же эс алуу учурунда оюн элементтерин системалуу колдонсо, баланын адептик маданияты жогорулайт.

Адабияттар:

1. Алимбеков А. “Кыргыз эл педагогикасындагы адеп тарбиясы” Бишкек-2018-ж, 11-бет.
2. Алимбеков А. Түрк дүйнөсүнүн ойчулдарынын мурастарындагы педагогикалык идеялар. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китеби. – 2017-ж., 96-б.
3. Алимбеков, А. Кыргыз жомоктору улуттук руханий-адептик баалуулуктарды изилдеп үйрөнүүнүн булагы катары / А. Алимбеков, А. Асанова // Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары. – 2021. – No. 1(53). – P. 149-154. – EDN MOVKSI.
4. Даминова, И. Жогорку окуу жайдын мугалим адистерин даярдоодогу адептүүлүккө тарбиялоо проблемалары / И. Даминова // Вестник Ошского государственного педагогического университета имени А. Мырсабекова. – 2021. – No. 1(17). – P. 38-42. – EDN IJNJDK.
5. Окуучу жаштарды руханий-адеп-ахлактык өнүктүрүү жана дене тарбиялоо концепциясы [Электрондук ресурс]: https://read.bookcreator.com/RUoX2K0HcbYFWSIH2vGcLk1mHyh2/NrvL7y_wRx-u_T95_rj9fQ
6. Умарова, Р. Н. Башталгыч класс окуучуларын адептүүлүккө тарбиялоодогу үй-бүлөнүн милдеттери / Р. Н. Умарова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. – 2024. – No. 3. – P. 315-318. – DOI 10.26104/NNTIK.2024.99.32.069. – EDN HLFYIS.